

De två senare delarna i Bengtsson studie kretsar framför allt kring mottagandet av Sartre och existentialismen under efterkrigstiden. Mot bakgrund av vad som fastställts i den föregående delen får denna genomgång av något som redan beskrivits och analyserats av andra ett speciellt värde. Mottagandet av Sartre och Heidegger inom den akademiska filosofin framstår som ett slags nyckelsituation och som ett mått på hur egendomlig den intellektuella efterkrigsmiljön i Sverige i själva verket varit. Vad som är så slående i fallet Sartre är att samtidigt som författaren och dramatikern Sartre skördade oerhörda framgångar i Sverige, så stod den akademiska filosofin absolut enig i sina fördömmanden av filosofen. Det märkvärdiga är inte att Sartres filosofi utsattes för kritik; det märkvärdiga är att det skedde på en så fullständigt enad front, så till den grad att ett avvisandet av "den ovetenskapliga existentialismen" till sist framstår som ett slags oundgänglig inträdesbiljet till en intellektuell gemenskap. Och det märkvärdiga är vidare att varje tanke på en dialog mellan de båda traditionerna framstod som något slags förräderi, vilket framgår tydligt om man ser till hur Arne Naess framsynta skrift om Carnap, Wittgenstein, Sartre och Heidegger från 1965 togs emot av den svenska filosofin.

Det var inte nog med att man inte själv läste dessa avvikande filosofer ("de andra filosofierna", för att citera Hedenius); man värnade dessutom att de inte heller skulle spridas till en yngre generation. I sin programskrift "Att studera filosofi" säger Marc-Wogau rent ut att "bokens kanske viktigaste uppgift är att allvarligt varna för filosofiskt tänkande som enligt mitt sätt att se befinner sig på avvägar" (s 195). Detta är i sanning ett häpnadsväckande påstående från en person som samtidigt säger vilja främja ett vetenskapligt klimat. Det hör hemma inte i en förnuftig och upplyst tid, utan i en polariserad och ideologiserad tid, där det sanna och rätta inte längre tror sig om att kunna segra på egna villkor, utan kräver en normativ kringbyggnad.

Bengtsson bok bidrar med värdefulla upplysningar om ett avsnitt i den svenska filosofins historia. Men dess djupare innebörd blir synlig först inom det sammanhang som den själv beskriver, nämligen som ett inlägg i en fortgående strid om hur denna historia skall skrivas. Bengtsson befinner själv inom detta polemiska fält, samtidigt som han gör anspråk på att beskriva dess geografi. Det gör att boken ofrånkomligen erhåller en polemisk udd, något han själv också är medveten om. Flera av bokens svepande slutsatser kan ifrågasättas, och metodologiskt har den sina brister, men den är ett viktigt bidrag till en fortgående diskussion om en tid i Sveriges filosofiska och intellektuella historia.

Hans Ruin

Thomas Anderberg: *Suicide, Definitions, Causes, and Values* (Lund University Press, 1989)

Det är ett angeläget ämne Thomas Anderberg har valt för sin avhandling. Det handlar om liv och död för många människor. År 1988 begick 1590 personer självmord. Ett normalt år, enligt SCB. Därtill kom 507 dödsfall där självmord inte kan uteslutas. Enligt Socialstyrelsen uppskattar man antalet försök till självmord varje år till ca 20.000.

Den första delen av avhandlingen behandlar problemet med att definiera självmord. Alltid när man ska ta ställning till en definition, så bör man fråga efter syftet med definitionen. Anderbergs syfte är att formulera vad man ibland benämner som en explikativ definition, eller med hans egna ord "it (definitionen) should be based on common usage as well as being an improvement on it" (sid 8). I enlighet med det ställer han upp två villkor som en sådan definition bör uppfylla: att vara precis och att inte vara färgad av fördomar (sid 8).

Den definition Anderberg fastnar för innehåller fyra villkor: (i) en person P som frivilligt utför eller anstiftar en kedja av handlingar H1-Hn, inkl underlåtelser, (ii) P vet att H1-Hn sannolikt leder till Ps död, (iii) P utför eller anstiftar H1-Hn med intentionen att dö, (iv) P dör på grund av (i) eller på annat sätt som P accepterar (sid 56). Den rimligaste tolkningen är att förstå dem sammantagna som både nödvändiga och tillräckliga villkor. En handling, eller kedja av handlingar, måste således uppfylla alla dessa fyra villkor för att räknas som självmord. Är det en bra definition? Uppfyller den syftet och de två adekvansvillkoren?

Det verkar klart att den baserar sig på hur begreppet självmord används i det allmänna språkbruket och att definitionen är ofärgad av fördomar i den meningen att den inte innehåller några explicit värderande termer. Huruvida definitionen också är en förbättring (improvement) av språkbruket i betydelsen av att vara mer precis är inte lika klart. Det finns i definitionen flera uppenbara oklarheter. T ex vad innebär det att P utför en handling, eller kedja av handlingar, frivilligt? Antag att P intar en dödlig dos sömnmedel under vapenhot. Är det att räkna som frivilligt? Knappast. Men antag att P intar den dödliga dosen för att slippa svälta ihjäl. Är det att räkna som frivilligt? Anderberg skulle nog svara ja. Han diskuterar inte just dessa exempel i anslutning till problemet med frivillighet, men väl ett annat där en person P utför utför en kedja av handlingar, att tömma ett antal glas sprit, trots att P genom sin läkare fått veta att detta kommer att leda till hans död. P börjar dricka med intentionen att ta sitt liv, men inför det sista glaset som dödar P så är P berusad intill medvetlöshet och således inte heller medveten om sin vilja att ta sitt liv. Frågan är om P då begår självmord, dvs utför han/hon frivilligt kedjan av handlingar? Anderberg menar att även om majoriteten av de enskilda handlingarna i handlingskedjan är frivilliga, så är den sista handlingen (tömmandet av det sista glaset sprit) inte det (sid 33). I vilken mån det ska påverka svaret på frågan huruvida P begick självmord är inte så lätt att avgöra. Anderberg lanserar dock en tumregel som säger att minst två tredjedelar av de enskilda handlingarna i en handlingskedja bör vara frivilliga för att det ska räknas som självmord (sid 34). Något godtyckligt kan man tycka!

En annan oklarhet är vad det innebär att P vet att kedjan av handlingar sannolikt leder till Ps död. Innebär det att endast rationella personer kan begå självmord? Rationalitet kan givetvis förstås på olika sätt. Enligt Anderberg är villkoret att se som ett krav på en minimi-rationalitet som innebär att agenten måste dels kunna förstå vad "död" betyder och dels kunna föreställa sig sin egen död (sid 57-58). Av den anledningen utesluter han små barn, de flesta djur och en del mentalsjuka från möjligheten att begå självmord. De kan döda sig själva, men inte begå självmord så som Anderberg definierar begreppet.

En ytterligare oklarhet i definitionen är hur man ska förstå kravet på att om P dör på annat sätt än planerat så måste det vara på ett sätt som P accepterar. Antag att P börjat inta den dödliga dosen av sömnmedel då en mördare rusar in och skjuter P. Är det mord eller självmord, eller både och? Anderbergs lösning på dylika problem är att införa en distinktion mellan ideala självmord och s k borderline-cases. De förra är

helt enkelt sådana fall som utan svårigheter kan sägas omfattas av definitionen. De senare utgörs av gränsfall där det är mera osäkert om de går in under definitionen, som i exemplen ovan. En sådan uppdelning är kanske nödvändig om man vill att definitionen ska baseras på språkbruket. Men uppfyller då definitionen kravet på att vara precis? Jag tycker inte det. Anderberg diskuterar dock på ett förtjänstfullt sätt olika problem som definitionen väcker, varav endast en del har berörts ovan. I den meningen uppfyller, inte definitionen, men väl vägen dit, kravet på precisering.

Men varför begår människor självmord? I den andra delen av avhandlingen diskuteras olika svar på den frågan. Anderberg skiljer ut tre typer av förklaringar: den biologiska, den sociologiska och den psykologiska. Det som karaktäriserar den biologiska förklaringstypen är att den försöker finna svaret på varför människor begår självmord i deras biologiska konstitution. Anderberg redogör för ett intressant forskningsresultat. Man har funnit att en låg koncentration av en viss signalsubstans i hjärnan (5-HIAA) har en viss korrelation med hur djup depression vissa patienter har. Denna grupp av patienter är mer benägna att begå självmord och då använda mer våldsamma metoder än andra patienter med hög koncentration av 5-HIAA. Men varför har vissa människor en låg grad av denna signalsubstans? Om man ställer den frågan så inser man lätt svårigheten i att hålla isär de olika förklaringstyperna. Både den sociologiska och den psykologiska förklaringstypen skulle kunna bidra till ett svar. Den ena skulle peka på olika sociala faktorer och den andra på psykologiska faktorer som möjliga orsaker. Men även en förklaring i termer av biologiska faktorer skulle kunna ges, t ex graden av denna och kanske andra signalsubstanser är betingade av den genetiska arvsmassan.

Anderberg går på ett mycket noggrant sätt igenom olika förslag till förklaringar av betendet självmord. Det finns alltid en orsakskedja bakom varje självmord. Han förhåller sig dock kritisk till att det skulle finnas någon nödvändig förbindelse i orsakskedjan som alltid måste finnas där. Något som man kan notera i dessa olika förslag till förklaringar, åtminstone som de presenteras av Anderberg, är avsaknaden av ett könsperspektiv. Vilket kan tyckas märkligt om man beaktar att av de 1590 fallen av självmord som begicks 1988 var långt över två tredjedelar män. Könsfördelningen ser ungefär likadan ut alla andra år. Aktuell svensk forskning visar också att när det gäller självmordsförsök så utgör kvinnor som både yrkesarbetar och är ensamstående föräldrar en kraftigt överrepresenterad grupp (Social Forskning nr 4/90). Varför är det så? Varför begår så många fler män än kvinnor självmord? Är det en konsekvens av hur det är att vara man i ett manssamhälle?

Den sista delen av avhandlingen är kanske den mest intressanta då den behandlar etiska aspekter på självmord. Är det rätt eller fel att begå självmord? Bör vi förhindra eller kanske till och med i vissa fall uppmuntra självmord? Dessa två frågor har inte något nödvändigt samband, även om det är lätt att tro det. Om det är moraliskt fel att begå självmord, så följer det inte utan vidare att det är rätt att förhindra självmord. Den moraliska vinsten av att inte försöka förhindra självmord kan tänkas överstiga den moraliska förlusten av att göra det. En svaghet i Anderbergs framställning är att detta förhållande inte uppmärksammas i tillräcklig grad, för att inte säga alls.

Diskussionen om det är rätt eller fel att begå självmord delar Anderberg in under två frågor: (i) har vi plikter gentemot oss själva och (ii) har vi plikter gentemot andra varelser? Antag att jag sitter som skeppsbruten på en öde ö och att jag inte har någon släkt eller vänner. Det växer tillräckligt med frukt och grönsaker så att jag kan livnära mig, trots det finner jag livet så outhärdligt tråkigt att jag allvarligt överväger möjligheten att begå självmord. Är det rätt av mig att begå självmord? Eller har vi en

plikt att fortsätta leva? En konsekvensetiker skulle givetvis besvara frågan med en hänvisning till följderna. En kantian däremot skulle antagligen säga att det vore fel av mig att begå självmord. Därför att då respekterar jag inte mig själv som en rationell varelse och rationalitet är ett objektivet värde som man bör bevara. Det är ett nödvändigt villkor för att handla moraliskt vilket i en kantiansk mening är att handla i enlighet med det kategoriska imperativet (handla endast efter den maxim om vilken du kan vilja att den också skall vara en allmän lag). En uppenbar invändning är att det kan väl finnas fall där det mest rationella är att begå självmord. En annan lika uppenbar invändning är varför man ska acceptera rationalitet som det viktigaste i moralen. Båda dessa invändningar drivs på ett skarpsinnigt sätt av Anderberg.

Men kanske har jag en plikt att fortsätta leva gentemot andra personer, och kanske inte bara nu existerande utan även framtida personer, inklusive mina framtida jag? Anderberg menar liksom många andra att vi har plikter inte bara mot aktuella (existerande) personer utan även mot möjliga framtida personer. Han menar även att ju större sannolikheten är för att en möjlig personer kommer att bli aktuell, desto starkare är plikterna mot den personen (se s 221). Men kan verkligen plikter graderas i styrka på det viset? Jag skulle hellre beskriva det som att antingen har vi plikter även gentemot möjliga framtida personer eller så har vi det inte och det beror på om dessa personer kommer att bli aktuella eller ej. Sannolikheten för att en möjlig framtida person P blir aktuell bestämmer sannolikheten för om våra plikter gentemot P föreligger. Däremot bestämmer det inte styrkan i själva plikten. Det är för mina öron ett konstigt sätt att beskriva det. Om inget oförutsett inträffar så är mängden av framtida aktuella personer en delmängd av mängden framtida möjliga personer, en del skulle kanske även mena att mängderna är identiska (om en möjlig person inte blir en aktuell person så var det inte en möjlig person), därför kan man säga ett eventuella plikter gentemot framtida personer alltid föreligger.

Men vi kanske inte bara har en plikt att fortsätta leva gentemot personer, framtida eller aktuella, utan även mot andra varelser? Om det flyter iland en liten skadad mus på den öde ö där jag sitter och förbereder mitt självmord, har jag då en förpliktelse att skjuta upp mina förberedelser för att ta hand om musen? Anderbergs svar är att förpliktelsen är liten, men att den vore större om det var en skadad chimpanse, för att inte tala om det var en skadad människa. Detta synsätt grundar sig på en uppfattning att ju mer utvecklad en varelse är desto starkare intressen har den och därför står våra plikter gentemot dem i proportion till graden av deras intressen (se s 230). Denna uppfattning grundas i sin tur på en etisk teori som Anderberg nämner i förbigående (s 245-246), men som han lovar att utveckla i ett annat sammanhang. Ett centralt begrepp i denna teori tycks rationalitet vara. Anderberg kritiserade tidigare Kant för att hålla rationalitet som det viktigaste i moralen, men han vill själv inte kasta ut rationaliteten helt och hållet. Och den spelar givetvis en roll för moralen bland annat i den meningen att det krävs en viss rationell förmåga för att kunna skilja ut olika möjliga handlingsalternativ, att införskaffa och bedöma relevant information om dessa, etc. Men det är tveksamt om den utgör den grund för moraliskt handlande som Anderberg menar; att de enda varelser som kan handla moraliskt är rationella varelser (s 245). Det påståendet är kanske sant om man med moraliskt handlande menar att handlingen orsakas av en intention hos agenten att handla moraliskt riktigt. Påståendet verkar däremot falskt om man med moraliskt handlande avser det moraliskt riktiga handlandet. Även den som saknar en utvecklad rationell förmåga kan handla rätt, om han har tur.

Anderbergs svar att vår förpliktelse varierar i styrka beroende på om det är en människa eller en mus är svårsmält. Det enda som kan få mig att köpa det är om

människans lidande är större än musens. Men Anderberg vill inte bara lägga vikt vid den känslöförmimmande förmågan utan även den rationella förmågan. Ett argument som skulle kunna tala för det är om sannolikheten vore större för en varelse att handla rätt desto större den rationella förmågan var. För det första är det tveksamt om det är sant och för det andra räcker det inte ens om det vore sant. Relevansen för exemplet kräver inte bara att sannolikheten är större utan att det faktiskt är så att människan kommer att göra mer gott än schimpansen. Och i det är det väl i högsta grad osäkert vilken roll graden av rationell förmåga spelar.

Bör vi förhindra eller uppmuntra självmord? Anderberg skiljer ut fem olika attityder till den frågan: (1) självmord bör alltid förhindras när det är möjligt och med alla existerande medel, (2) som (1) men med undantag för att det finns fall där man endast bör förhindra det med svag paternalism, dvs för att försäkra sig om att självmordskandidaten vet vad han gör och att han gör det frivilligt, (3) man bör inte försöka förhindra det utom i vissa fall och då endast med svag paternalism, (4) man bör förhindra det i vissa fall och i de flesta av dessa med svag paternalism men även stark paternalism kan komma ifråga, dvs för att försäkra sig om att självmordskandidaten inte handlar mot vad som är bäst för honom, även om denne vet vad han gör och gör det frivilligt, i andra fall bör man uppmuntra till självmord och ibland även bidra till utförandet, (5) man bör aldrig förhindra det, tvärtom bör man uppmuntra till det som en bra lösning på många problem och i vissa fall genom stark paternalism se till så att dessa blir utförda.

Det finns givetvis andra möjliga ståndpunkter utöver dessa fem. Anderberg tycks ha valt dessa för enkelhetens skull och för att de ändå täcker in hela skalan av möjliga positioner. Frågan är om det motiverar att ha med (5) när det visar sig svårt att hitta en företrädare för den ståndpunkten. Men den har kanske en provokativ funktion att fylla. (4) är den position som bäst tilltalar mina intuitioner. Man bör dock beakta att (4) har en oprecis utformning och därför i praktiken kan inrymma vitt skilda åsikter. En av dess företrädare är filosofen Richard Brandt. Anderberg framhäver hans inställning till självmord som ett föredöme. Brandt menar, enligt Anderberg, att det är rätt att förhindra självmord om det rimligen kan antas att det är ett utslag av ett irrationellt beteende. Men prevention är inte nödvändigtvis försvarbart även om man tror att det är en irrationell handling, t ex om agenten är vid sina sinnen och har kommit till slutsatsen att självmord är det enda rätta, då bör man erkänna agentens autonomi. Jag ställer mig tveksam. I de fall där man inte bara rimligen kan anta att det är frågan om en irrationell handling, utan där det också är det, då finns det väl inte mycket som talar för att man bör respektera agentens autonomi? Särskilt mot bakgrund av att merparten av alla självmordsförsök aldrig återupprepas.

Det helhetsintryck man får av Anderbergs avhandling är att det är ett gediget arbete där många problem diskuteras och många distinktioner dras upp. Men det sker på bekostnad av överskådligheten. Det är ingen bok som man sträckläser. Den har ändå ett behov att fylla. Därför skulle jag önska att den gavs ut i en populariserad form där avhandlingens två första delar skars ned till förmån för den etiska granskningen av självmord. Säkerligen skulle den då kunna göra nytta bland en bredare läsekrets, långt utöver de fåtaliga filosofer och annat fackfolk som nu kan tänkas ta del av den. Betänk att omkring 200.000 personer per år uppskattas gå omkring med allvarliga tankar om självmord.

Kjell Svensson